

Jesus Kristus - Guds Ord

Af Ebbe Fibiger

»Guds Ord« er i Grundtvigs salmer og prædikener ofte personificeret, nogle steder ganske tydeligt, andre steder temmelig dunkelt. Ordet som kristologisk betegnelse bruger Grundtvig nemlig ikke alene som et abstrakt logosbegreb som i oldkirkens teologi, og han knytter ikke kun til ved Johs. 1,1 og 1,14, omend Bibelen er hans vigtigste inspirationskilde. Ikke mindst interessant er naturligvis den brug af *Ordet*, der i særlig grad er Grundtvigs egen. Her må især nævnes, at historien gentager sig i Ordets nutidige historie: skabelsen ved Ordet i begyndelsen fortsætter i Ordets skabelse nu; Ordet blev kød med Jesu fødsel, men bliver det atter i menigheden; Jesus døde, men Ordet lever og er ingen anden end ham selv tilstedeværende i menigheden, hvor Helligånden får store ting til at ske ved Ordet.

Dette Ord udmøntes i de Ord, Jesus i bestemte situationer har talt til mennesker. De samme Ord lyder nu igen til mennesker, der selv kan tale, høre og føle. Intet sted er denne tiltale til den enkelte og til den forsamlede menighed mere kraftfuld end i sakramenterne: i trosbekendelsens spørgsmål og i døbeordene, i fadervor og i fredlysningen ved dåben samt i indstiftelsesordene ved nadveren.

I disse Ord er Jesus usynligt, men hørligt tilstede. Grundtvig siger, at Ordet er »Liv og Ånd«. Ordet virker noget bestemt, det bærer frugt, det handler med og forandrer det lyttende menneske. Virkningen finder sted, når et guddommeligt Ord, hvori Jesus »gemmer sig« hos os, finder vej til et menneskehjerte. Da intet hjerte, der sanser, hvad sandhed og menneskeværd er, kan lades koldt ved en sådan tiltale, svarer hjertet tilbage med bøn, bekendelse og lovsang.

Grundtvigs teologi blev hverken til i 1824-25 eller i 1832! Den er

resultatet af en gradvis udvikling. Især har hans arbejde med prædikenerne været med til at udvikle ham. Derfor må man i et forsøg på at forstå hans udvikling koncentrere sig om prædikenerne, især før 1836-37, hvoraf iøvrigt mange er utrykte. Den stærkeste udformning af Grundtvigs teologi finder vi dog i hans store salmeproduktion i og efter 1836-37.

At behandle Grundtvigs brug af Ordet som kristologisk betegnelse indebærer et retskrivningsproblem: spørgsmålet om stort eller lille begyndelsesbogstav. Jeg finder det rigtigst ved hovedordene Ord, Liv og Ånd konsekvent at skrive med stort, da det er umuligt og uheldigt at indføre en skellen mellem Ordet, Kristus, og hans Ord. Ofte tænkes det personlige element med, når der tales om Jesu Ord.

1. Ordet som kristologisk betegnelse

Før begyndelsen af 1820'erne er den kristologiske betegnelse Ordet eller Guds Ord hverken hyppig eller prægnant. Guds Ord er ikke først og fremmest Jesus Kristus, men Bibel-bogen. Hovedindtrykket er, at når mennesket møder Guds Ord i Bibelen, mødes dorskhed, usselhed og dårlighed (det menneskelige) med det åndelige, evige og rene (det guddommelige). Derfor den »klagende« tone i denne tid. Mennesket evner ikke at modtage noget så absolut og fundamentalt hinsidigt som Bibelordet.

Et begyndende opbrud fra den luthersk-pietistiske tradition finder vi i skrifterne *Danne-Virke* og *Ordet og Modersmaalet* fra 1816-19. I det sidste defineres Ordet som »det vidunderlige, gaadefulde Baand mellem Aand og Legeme..., evigt i sin Grund og time ligt i sin Deling, ...« (VU, II, s. 272) og »Ordet i sin Kraft« som »...den levende Forbindelse mellem Aand og Legeme,...« (s.279). Da Grundtvig som sprogforsker må holde på, at Ord er mere end »en vis articuleret Lyd«, nemlig en grundsubstans i den menneskelige tilværelse, når han til konklusionen, at en almenmenneskelig betragtningsmåde bekræfter den johannæiske sætning: »I begyndelsen var Ordet, og Ordet var hos Gud og Gud var Ordet« (Johs. 1,1). Guds Ord er »Grund-Ordet«, »Guds Ord, hvor Aand og Ord er Eet« (s. 278ff). Johs. 1,1 er her forbundet med noget almenmenneskeligt, sprogligt og kraftfyldt. Dermed er disse analyser en væsentlig forudsætning for den senere teologiske brug af betegnelsen Ordet.

Sagen er nemlig den, at samtidig med, at Grundtvig ophører med først og fremmest at bruge betegnelsen Guds Ord om bogen, men med Guds Ord betegner en person, knyttes Ordet til de afgørende begivenheder i frelseshistorien, til skabelsen og genløsningen. Prædikenen på 12.s.e. trin. 1823 udtrykker stærkt denne sammenknytning: »... nu var *Ordet*, det levende, evige almægtige Skaber-Ord blevet *Kiød* og boede iblandt os med en Herlighed som den Eenbaarnes af Faderen,...« (s. 2). Ordet og handlingen, som personen udfører, hænger sammen, hvorfor også prædikenen betoner magten i Jesu Ord »Effata« og »Lazarus! kom herud!« (s. 5 og 7). I samme års juleprædiken gengives Johs. 1,14 helt selvstændigt således: »...At Ordet som var i Begyndelsen, at Skaber-Ordet blev *Kiød* og boede iblandt os...« (s. 2). Disse prædikener viser, hvor selvstændigt Grundtvig betoner Ordets skaberevne på samme tid som Ordets personlighed.

Selv om det skal understreges, at denne forståelse er dukket op gennem en årelang kamp med Bibelens budskab, må der dog næsten nødvendigvis have været en eller flere yderligere inspirationskilder. Vigtigst er den sydfranske kirkefader Irenæus. I Grundtvigs Irenæus-oversættelse fra 1827 *Om Kiødets Opstandelse og det evige Liv* forekommer den kristologiske betegnelse Ordet relativt hyppigt, men især bør det noteres, at Ordets almægtighed betones i eet dermed, så Kristus endog kan kaldes »Kraft-Ordet« (s. 10). Irenæus har medvirket til at åbne Grundtvigs øjne for en ægte johannæisk tankegang.

Fordi Grundtvig ved at koncentrere sin teologi om skabelse og genløsning betoner Ordets skaberkraft, må han også fremhæve det sted, hvor Ordet skaber, menigheden. Det, der skete, sker nu, hvor Jesu levnedsløb gentages i menigheden. Ordet står op af døde: »...saasandt som Jesus Christus selv opstod fra de Døde, saavist skal ogsaa Ordet om hans Opstandelse og Troen derpaa...opstaae, ja, som vor Jesus af sin Grav,...« (Påskedag 1823, s. 8f.). At følge Grundtvigs udvikling i 20'erne og 30'erne viser netop, at han ser det opfyldt i sin egen tid, som han ellers først havde ment ville blive opfyldt i næste generation: Ordet står op af den døde bogstavskrift for at leve i menigheden. Allerede i første bind af *Søndags-Bogen* (altså i 1827) hedder det, at denne opstandelse har fundet sted (s. 198). Grundtvig gør op med såvel den naturalistiske skriftklogskab som den pietistiske fundamentalisme - han overvinder sig selv!

Der er ingen tvivl om, at talen om Ordets opstandelse er et kristologisk udsagn. Det samme gælder udtrykket: at Ordet fødes i menigheden. Det udtryk er nyt i forhold til talen om, at Ordet inkarneres. Grundtvig formaner juledag 1825 menigheden til »at oplade deres Ørens Porte og Hjerte-Kamrets Dørre, for den Ærens Konge, der i Ordets Svøb, sandselig ringe, kun som et Mundsveir, men aandelig stor, som Han der omspænder Himmel og Jord, har besøgt os, og vil gjøre Værelse iblandt os!« (s. 2). Nyt er netop tanken på menigheden: talen om Ordets opstandelse i menigheden har smittet af på inkarnationen.

Hvad er da baggrunden for de to udsagn, at Ordet står op af døde, og at Ordet fødes i menigheden? Svaret er mindst tredobbelt: Grundtvigs historieopfattelse, naturopfattelse og menighedsopfattelse: 1. historieopfattelsen: som den profane historie forløber også den bibelske historie op og ned, nogle tider er højdepunkter, andre det modsatte. Forskellige tider har forskellige grader af evne til at modtage den Kristus, der påny kan lade sig føde og opstå i et folk, 2. naturopfattelsen: evangeliet især koncentreret om højtiderne: jul, påske og pinse er hos os groet så fast sammen med alt dansk, at det ikke kan anskues isoleret fra naturforløbet med vinter, forår og sommer, og 3. menighedsopfattelsen: Jesu Ord og handlinger har altid med nulevende mennesker at gøre. Hos os, i os og med os gentages Jesu levnedsløb.

Det bliver imidlertid udsagnene om Jesu opstandelse i Ordet (eller Ordets opstandelse), der får størst betydning i Grundtvigs prædikener og salmer. Ved at betone Ordet som en virkelighed og en kraft her og nu i menigheden bliver Grundtvigs opstandelsesforkyndelse særdeles prægnant. Opstandelsens virkelighed er hos Grundtvig uadskillelig fra dens betydning - og dens betydning direkte afhængig af Jesu virkelig opstandelse med kød og blod.

For at Ordets opstandelse i menigheden kan finde sted, må imidlertid to betingelser opfyldes: for det første må vores tid ligne Jesu tid. Opstandelsen finder sted »... i samme Grad, som den nærværende Tid ligner Tiden, da Herren *øiensynlig* vandrede, straaledede og blegnede, fordunkledes i Graven, forklaredes paa Bjerget, hvorfra Skyen tog ham bort!« (SB, III, s. 301). For det andet må den sproglige betingelse være opfyldt, at kirkens sprog, folkets modersmål, er i stand til som det hebraiske at udtrykke »aandelige Ting med aandelige Ord« (SB, II, Det Østerlandske Billedsprog, s.

413). Når den tidlige og den sproglige forudsætning er til stede, kan Jesus Kristus virke som Ordet »i Løn«, som han engang virkede som Ordet »i Lys«.

Sammenkædningen af Guds Ord og af menneskets Ord ligger således allerede i kim før 1832. Men den stærke vægtlægning på menneskeordet, der tager til fra 1832, medfører ikke, at Guds Ord og menneskeordet sættes på samme plan. Den, der måtte mene det, ser ifølge sexagesimaprædikenen 1834 ikke Guds dybder (!): »...lade vi imidlertid saadanne urimelige Griller fare og lade os lære af den Hellig-Aand, at der nødvendig maa være samme Forskiel mellem Guds Ord og vores, som der er mellem Guds Børn og vores, saa naar vore Ord er de fyndigste og bedst valgte, er de, ligesom vore velskabte og livfulde Børn indskrænkede til en snever Kreds og et stakket Maal, men at Guds Ord ligesom Guds Børns fødes for Evigheden og indbefatte Alt med den eenbaarne Søn, der selv er Guds Ord,...« (s. 2).

Ligesom menneskeordet er et levende, mundtligt sprog, sådan understreges det nu mere og mere, at Jesus som Ordet også er et Ord, der har »Mund og Mæle.« Fordi Gud lod Ordet bo i menneskets mund og lod Ordet blive menneske, er mødet mellem jord og himmel muligt. Det har fundet sted - og det finder bestandig sted påny.

2. Ordet er Liv og Ånd

Grundtvig taler om Ordet som noget magtfuldt, noget levende og som det skrevnes modsætning også før 1822. I begyndelsen af 20'erne får udtrykket Livets Ord imidlertid en ganske præcis betydning i digtet ved moderens død, »Min Moder« (VU, VII, s. 353ff). Den store betydning, moderen havde for ham, ved at lære ham modersmålet og give ham indblik i kristendommen (jvf. digtets vers 9-10), får ham til kraftigt at betone opstandelsen, Jesu opstandelse og ved den vores opstandelse. Løftet om opstandelsen kaldes her Livets Ord, og det synes at dække noget ganske konkret:

Det Livets Ord jeg bygger paa,
 Trods Orme, Vind og Vove:
 Af Muld skal Dødninger opstaae
 Og Frelseren høilove,
 Naar Luren drøner saa i Skye,
 At Stjerner falde, Bjerger flye!

(v. 11)

Det egentlige brud med fortiden er digtet ikke. Det betoner hinsiddigheden. Der er da også en klar kontinuitet mellem Grundtvigs prædikener før 1822 og efter. Forskellen er blot, at temaet: dødens overvindelse bliver så centralt fra 1822. I den sammenhæng er det vigtigt, at betegnelsen Livets Ord får en prægnans, som vi ikke har fundet tidligere.

Grundtvigs hovedskriftsted bliver Johs. 3,16. Indholdet heraf udlægges i sexagesimaprædikenen 1822 således: »...det Naadens og Sandhedens Ord om Guds Kiærlighed til Adams faldne Slægt, om hans Barmhjertighed i Christo Jesu, at det store forunderlige Evangelium, at hver Synder, som vil troe paa Guds eenbaarne Søn, skal ikke fortabes, men have det evige Liv, beredes ved Jesu Christi Lidelsers Samfund og Hans Opstandelses Kraft, til at møde med Glæde ved de Dødes Opstandelse, indgaae med Fryd i de evige Boliger,...« (s. 4). Ordet er et Ord med indhold og angår alle dødelige, et Ord, som »...kan oplyse dem i Mørket, styrke deres Svaghed, trøste dem i Trængsel, og skiænke dem Livets Haab paa Gravens Bred«, som det prægnant hedder i samme prædiken (s. 6). Johs. 3,16 er et sådant Ord, der skænker »Livets Haab«. Gennem det bliver Bibelen, Guds Ord, til »Livets Ord«: »O! kiære Venner! kan vi da umelig forhindre, hvad trods den almægtige Herres høieste Naade, maa skee, at (streget: Ordet af Mange høres forgi) Livets Ord af Mange bliver hørt forgiæves, o saa lad os dog (streget: alvorlig tragte) vogte os for at være mellem dem,...« (s. 7). - Her er et af de mange eksempler på, at Grundtvigs overstregninger har betydning: »Ordet« er for svagt, når han skal udtrykke indholdet af Johs. 3,16. Nej, »Livets Ord« dækker!

Også på anden måde er Grundtvig gennem fremhævelse af Johs. 3,16 i kontinuitet med sin luthersk-pietistiske fortid; troen som det altafgørende er i centrum. Johs. 3,16 er som »Christendommen i et kort Begreb med Christi egne, (streget: klare) soleklare Ord...en

Mur imod al Verdens falske Christendom,...«. Den bygger på gerningsretfærdigheden, som modsvares af »det eneste rette Saligheds-Middel«, troen (3.s.e.H3K 1824, s. 6). Den troende er nemlig ikke i sin erfaringsverden begrænset til de ting, han kan se. Der er en virkelighed, der er hinsides den menneskelige sansevne og fornuft, en virkelighed, som Ordet formidler, og som hjertet føler og erfarer i tro og med håb. Troen må klynge sig til Jesu Ord. Håbet er endnu hinsidigt, først med »De Levendes Land« i 1824 trækkes evigheden ned på jorden. Det får konsekvenser for Ordet. Det bliver ikke kun »Livets Ord«, men »Liv og Aand«. Allerede her på jorden handler Helligånden i kamp mod døden.

I 1824 når Grundtvig frem til en forståelse af Helligåndens gerning, og denne forståelse, som aldrig opgives, får betydning for hans opfattelse af Ordet. Kaj Thaning har i en grundig analyse gennemgået prædikenerne fra 1823 til foråret 1824 for at vise, at digtet »De Levendes Land« er blevet til i vinteren 1824 efter prædikenen 4.s.e.H3K, hvor Grundtvig prædiker om kærligheden, ifølge Thaning det centrale i digtet¹. Chr. Thodberg har imidlertid overbevisende vist, at baggrunden for digtet især ligger i pinseprædikenen 1824, så digtet er blevet til tidligst efter denne og senest efter prædikenen 4.s.e.trin.²

I denne sammenhæng er det imidlertid vigtigt at betone, at i pinseprædikenen fra 6. juni hører troen på Helligånden og talen om Livets Ord nøje sammen. Når Gud »ved sin Hellig-Aand« levendegør dem, der sidder »i Mørket og i Dødens Skygge«, da hører de »Livets Ord« (Thodberg, a. skr., s. 154). Pinse kan først holdes, »naar vi have overvundet Dødens Frygt og føle at vi ere overgangne fra Døden til Livet, indgangne i Herrens Huus, til at bygge og boe der evindeligt,« (s. 155). Prædikenen slutter: »Det er da klart, at kun i Himlen holdes Pindse ret det er den evige Fest som skal aldrig afskaffes; thi Julen er Troens, Paasken er Haabets, Pindse er Kærlighedens Fest, men skal vi holde den i Himlen maa vi begynde paa Jorden. Amen i Jesu Navn Amen!« (s. 155). Denne slutning, der især har betydning for tolkningen af vers 9-11 og vers 13 i digtet, kæder atter Helligånden og det evige Liv sammen. Det Livets Ord, der hidtil har sigtet udelukkende mod hinsidigheden, bliver gennem Helligånden, som virker nu »i Kirken som Herrens Huus«, til et Ord, som sigter såvel mod hinsidigheden som mod nutiden (s. 153). Først derved bliver Ordet i egentligste forstand »Liv og Aand«.

FOR SAMMENHÆNGENS SKYLD

FOR SAMMENHÆNGENS SKYLD

Ord og motiver
i Grundtvigs salmer og prædikener

Udgivet af Institut for Praktisk Teologi ved
Aarhus Universitet under redaktion af
Christian Thodberg

Århus 1977

Udgivet med støtte fra
Statens humanistiske forskningsråd
af Institut for Praktisk Teologi, Aarhus Universitet,
Hovedbygningen, 8000 Århus C. Tlf. (06) 13 67 11, lok. 295.

Tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s
Printed in Denmark 1977
ISBN 87-980629-0-5

Indhold

Forord	7
Ebbe Fibiger: Jesus Kristus - Guds Ord	10
Morten Mortensen: Helligånden, Guds røst på jord	37
Erik Krebs Jensen: Hjertets gudbilledlighed	65
Henning Sørensen: Troens grund	97
Christian Højlund: Håbets mellemrum - Nutid og fremtid i Grundtvigs tolkning af håbsbegrebet	124
Valdemar Leth Ludvigsen: Herrens bøn »Fadervor«	158
Leif Kallesen: Nadverelementerne og billedsynet	186
Lise Brandt Fibiger: Grundtvigs væksttanke - Fra menneske- livets begyndelse til dets fuldendelse	213
Lise Helweg: Til Glæde for Graad - Om V-strukturen i Grundtvigs »håbssalme«	247
Christian Thodberg: Den grundtvigske arv: Christian Ho- strup som prædikant med særligt henblik på de grundtvig- ske elementer	260

*Som bilag til Lise Helwegs artikel er et løst arbejdsblad indlagt
sidst i bogen.*

Forkortelser

- BP = Bibelske Prædikener efter Tidens Tarv og Lejlighed ved N.F.S. Grundtvig, 2. Udgave, med Tillæg. Kbh. 1883.
- DCB = Den christelige Børne-Lærdom, 1855ff. (citeret efter US IX, 329ff.).
- DDS = Den danske salmebog.
- GSV = Nik. Fred. Sev. Grundtvig: Sang-Værk til den danske Kirke I - VI, Kbh. 1944ff. Hvor ingen misforståelse er mulig, anføres kun det pågældende bind (med romertal) og salmens nummer (med arabertal).
- PF = Prædikener af N.F.S. Grundtvig i Frederiks-Kirken 1832-39. Et udvalg ved C. J. Brandt. Kbh. 1875.
- SB = Christelige Prædikener eller Søndags-Bog af Nik. Fred. Sev. Grundtvig, I-III. Anden Udgave. Kbh. 1859-60.
- SP = N.F.S. Grundtvigs Sidste Prædikener. I Vartov Kirke 1861-72, I - II. Et Udvalg ved C.J. Brandt. Kbh. 1880.
- VK 1814 = Kort Begreb af Verdens Krønike, betragtet i Sammenhæng. Kbh. 1814.
- VP = N.F.S. Grundtvigs Vartovs-Prædikener 1839-60. I Udvalg ved Holger Begtrup. Kbh. 1924.
- VU = N.F.S. Grundtvig: Værker i Udvalg. Udgivet ved Georg Christensen og Hal Koch, I - X. Kbh. 1940ff.
- US = Nik. Fred. Sev. Grundtvigs udvalgte Skrifter ved Holger Begtrup, I - X. Kbh. 1904ff.

Citeringer i øvrigt

Hvor intet andet er anført, er Grundtvigs utrykte prædikener citeret efter fasciklerne i Grundtvig-arkivet, og sidetal refererer til siderne i det enkelte prædikenmanuskript.

Bibelen er i overvejende grad citeret efter Christian VI's Bibel, den tekst, som Grundtvig hyppigst refererer til.

Forord

Afhandlingerne i denne bog er for flertallets vedkommende udarbejdet som speciale-afhandlinger i årene 1975-77 på Institut for Praktisk Teologi i forbindelse med en øvelse over Grundtvigs salmer og prædikener.

Udgangspunktet var mine egne tidligere studier over faste ord og motivsammenhænge hos Grundtvig - mønstre, der optræder med en sådan fasthed og hyppighed, at talrige ord og begreber hos Grundtvig farves deraf og får en særlig betydning just af sammenhængen. Det ses af den rolle, en stor-struktur som dåbsritualet spiller. Men det gælder også de mindre strukturer, fx. den faste sammenkædning af enkeltord, man møder i forbindelse med ord som *hjerte, håb, fred, mund, øre*, osv. Som et »katalog« brugte vi i første semester salmen *Lyksaligt det folk, der har øre for klang*.

Overhovedet har salmerne været det første arbejdsmateriale, fordi de i denne forbindelse rummer de bedste præciseringer af ord og begreber. Men den faste sammenhæng imellem prædiken og salme hos Grundtvig førte af sig selv til, at også *prædikenerne* - både de trykte og ganske særligt de utrykte - blev inddraget. Prædikenerne er det sted, hvor Grundtvig med stædighed og omhu udformede sin begrebsverden. I forhold hertil er salmerne gang på gang kronen på værket.

Ved at lægge vægten på centrale ord, der optræder med en bestemt hyppighed, har formålet været at nå frem til en sikrere bestemmelse af et ord eller begreb i *Grundtvigs* sammenhæng og på *Grundtvigs* præmisser. Interessant har det været at iagttage, at bestemte ord-mønstre først efterhånden udbygges, hvilket har givet mulighed for at pege på hidtil oversete udviklingslinjer.

De fleste af afhandlingerne i denne bog er startet med en analyse af kæder af motiver omkring et bestemt ord. Nogle af bidragene består næsten udelukkende af en sådan analyse, nemlig afhandlingerne om *hjerte* (side 65ff.) og *håb* (side 124ff.), mens andre undersøgelser nok er startet med bestemte »ord«, men de er derefter - især ved inddragelse af prædikenerne - blevet bredere begrebsanalyser (*Fadervor* (side 158ff.), *Helligånden* (side 37ff.), *Troens Ord* (side 97ff.) og *Kristus som Ordet* (side 10ff.)). To afhandlin-

ger tager sig af endnu bredere sammenhænge: *væksttanken* (side 213ff.) og *nadverelementerne* (side 186ff.)

Endelig fremdrages en hidtil upåagtet struktur i Grundtvigs salmer, som vi har kaldt *V-struktur* (side 247ff.), og til sidst forsøges *Hostrups* forhold til Grundtvig belyst ved en ord- og begrebsanalyse mægtig til den, hele arbejdet startede med (side 260ff.).

En bredere indføring i den metode, som har været udgangspunktet for de fleste af afhandlingerne, finder man med et konkret udgangspunkt hos *Erik Krebs Jensen* i begyndelsen af hans afhandling (side 65ff.).

En sådan undersøgelse, der har sammenhængen mellem ord og motiver som udgangspunkt, vil naturligvis kunne fremlægge sammenhænge af forskellig art som sit resultat. Det har imidlertid været karakteristisk for disse undersøgelser, at den lille sammenhæng mellem fx. ordet og genlydsordet har peget udover sig selv på en større sammenhæng mellem skabelse og frelse. Den sammenhæng, der fremhæves flere steder mellem det menneskelige og det kristelige på baggrund af de kristelige skrifter, bør føres videre i en undersøgelse af Grundtvigs folkelige skrifter. Hvad angår de berømte årstal i Grundtvigs liv fremtræder de her mere som »naturlige« overgange end som egentlige brud.

Mens afhandlingerne blev til, udvikledes helt naturligt en kollektiv arbejdsform. Ingen af afhandlingerne står alene. Alle har »lånt« hos hinanden, således som det fremgår af de talrige krydshenvisninger - en svag afglans af talrige givende samtaler og diskussioner. Det beror altså på den sammenhæng, vi har ment at finde hos Grundtvig, dels på sammenhængen i form af et godt arbejdsklima i gruppen. Der er således mange gode grunde til, at vi har valgt at kalde bogen *For sammenhængens skyld!*

Jette Holm har tegnet og tilrettelagt omslaget til den udgave af bogen, der fremtræder som selvstændig publikation. På bagsiden gengives *Alt hvad som fuglevinger fik* efter fasc. 383 i Grundtvig-arkivet.

Vi takker *Statens humanistiske forskningsråd* for støtte til bogens trykning samt for støtten til et projekt med henblik på færdiggørelsen af en udgave af alle Grundtvigs prædikener fra perioderne 1822-26 og 1832-39. Dette sidste arbejde, der først ventes tilendebragt omkring 1980, udføres med få undtagelser af den samme

gruppe, som står bag denne bog, og de to projekter har i høj grad stimuleret hinanden.

For støtte takker vi endelig *Grundtvig-Selskabet*, der lader denne bog fremtræde som 1977-årgangen af *Grundtvig-Studier*.

Århus, juli 1977

Christian Thodberg

Jesus Kristus - Guds Ord

Af Ebbe Fibiger

»Guds Ord« er i Grundtvigs salmer og prædikener ofte personificeret, nogle steder ganske tydeligt, andre steder temmelig dunkelt. Ordet som kristologisk betegnelse bruger Grundtvig nemlig ikke alene som et abstrakt logosbegreb som i oldkirkens teologi, og han knytter ikke kun til ved Johs. 1,1 og 1,14, omend Bibelen er hans vigtigste inspirationskilde. Ikke mindst interessant er naturligvis den brug af *Ordet*, der i særlig grad er Grundtvigs egen. Her må især nævnes, at historien gentager sig i Ordets nutidige historie: skabelsen ved Ordet i begyndelsen fortsætter i Ordets skabelse nu; Ordet blev kød med Jesu fødsel, men bliver det atter i menigheden; Jesus døde, men Ordet lever og er ingen anden end ham selv tilstedeværende i menigheden, hvor Helligånden får store ting til at ske ved Ordet.

Dette Ord udmøntes i de Ord, Jesus i bestemte situationer har talt til mennesker. De samme Ord lyder nu igen til mennesker, der selv kan tale, høre og føle. Intet sted er denne tiltale til den enkelte og til den forsamlede menighed mere kraftfuld end i sakramenterne: i trosbekendelsens spørgsmål og i døbeordene, i fadervor og i fredlysningen ved dåben samt i indstiftelsesordene ved nadveren.

I disse Ord er Jesus usynligt, men hørligt tilstede. Grundtvig siger, at Ordet er »Liv og Ånd«. Ordet virker noget bestemt, det bærer frugt, det handler med og forandrer det lyttende menneske. Virkningen finder sted, når et guddommeligt Ord, hvori Jesus »gemmer sig« hos os, finder vej til et menneskehjerte. Da intet hjerte, der sanser, hvad sandhed og menneskeværd er, kan lades koldt ved en sådan tiltale, svarer hjertet tilbage med bøn, bekendelse og lovsang.

Grundtvigs teologi blev hverken til i 1824-25 eller i 1832! Den er

resultatet af en gradvis udvikling. Især har hans arbejde med prædikenerne været med til at udvikle ham. Derfor må man i et forsøg på at forstå hans udvikling koncentrere sig om prædikenerne, især før 1836-37, hvoraf iøvrigt mange er utrykte. Den stærkeste udformning af Grundtvigs teologi finder vi dog i hans store salmeproduktion i og efter 1836-37.

At behandle Grundtvigs brug af Ordet som kristologisk betegnelse indebærer et retskrivningsproblem: spørgsmålet om stort eller lille begyndelsesbogstav. Jeg finder det rigtigst ved hovedordene Ord, Liv og Ånd konsekvent at skrive med stort, da det er umuligt og uheldigt at indføre en skelnen mellem Ordet, Kristus, og hans Ord. Ofte tænkes det personlige element med, når der tales om Jesu Ord.

1. Ordet som kristologisk betegnelse

Før begyndelsen af 1820'erne er den kristologiske betegnelse Ordet eller Guds Ord hverken hyppig eller prægnant. Guds Ord er ikke først og fremmest Jesus Kristus, men Bibel-bogen. Hovedindtrykket er, at når mennesket møder Guds Ord i Bibelen, mødes dørskhed, usselhed og dårlighed (det menneskelige) med det åndelige, evige og rene (det guddommelige). Derfor den »klagende« tone i denne tid. Mennesket evner ikke at modtage noget så absolut og fundamentalt hinsidigt som Bibelordet.

Et begyndende opbrud fra den luthersk-pietistiske tradition finder vi i skrifterne *Danne-Virke* og *Ordet og Modersmaalet* fra 1816-19. I det sidste defineres Ordet som »det vidunderlige, gaadefulde Baand mellem Aand og Legeme..., evigt i sin Grund og time ligt i sin Deling, ...« (VU, II, s. 272) og »Ordet i sin Kraft« som »...den levende Forbindelse mellem Aand og Legeme,...« (s.279). Da Grundtvig som sprogforsker må holde på, at Ord er mere end »en vis articuleret Lyd«, nemlig en grundsubstans i den menneskelige tilværelse, når han til konklusionen, at en almenmenneskelig betagtningsmåde bekræfter den johannæiske sætning: »I begyndelsen var Ordet, og Ordet var hos Gud og Gud var Ordet« (Johs. 1,1). Guds Ord er »Grund-Ordet«, »Guds Ord, hvor Aand og Ord er Eet« (s. 278ff). Johs. 1,1 er her forbundet med noget almenmenneskeligt, sprogligt og kraftfyldt. Dermed er disse analyser en væsentlig forudsætning for den senere teologiske brug af betegnelsen Ordet.

Sagen er nemlig den, at samtidig med, at Grundtvig ophører med først og fremmest at bruge betegnelsen Guds Ord om bogen, men med Guds Ord betegner en person, knyttes Ordet til de afgørende begivenheder i frelseshistorien, til skabelsen og genløsningen. Prædikenen på 12.s.e. trin. 1823 udtrykker stærkt denne sammenknytning: »... nu var *Ordet*, det levende, evige almægtige Skaber-Ord blevet *Kiød* og boede iblandt os med en Herlighed som den Eenbaarnes af Faderen,...« (s. 2). Ordet og handlingen, som personen udfører, hænger sammen, hvorfor også prædikenen betoner magten i Jesu Ord »Effata« og »Lazarus! kom herud!« (s. 5 og 7). I samme års juleprædiken gengives Johs. 1,14 helt selvstændigt således: »...At Ordet som var i Begyndelsen, at Skaber-Ordet blev *Kiød* og boede iblandt os...« (s. 2). Disse prædikener viser, hvor selvstændigt Grundtvig betoner Ordets skaberevne på samme tid som Ordets personlighed.

Selv om det skal understreges, at denne forståelse er dukket op gennem en årelang kamp med Bibelens budskab, må der dog næsten nødvendigvis have været en eller flere yderligere inspirationskilder. Vigtigst er den sydfranske kirkefader Irenæus. I Grundtvigs Irenæus-oversættelse fra 1827 *Om Kiødets Opstandelse og det evige Liv* forekommer den kristologiske betegnelse Ordet relativt hyppigt, men især bør det noteres, at Ordets almægtighed betones i eet dermed, så Kristus endog kan kaldes »Kraft-Ordet« (s. 10). Irenæus har medvirket til at åbne Grundtvigs øjne for en ægte johannæisk tankegang.

Fordi Grundtvig ved at koncentrere sin teologi om skabelse og genløsning betoner Ordets skaberkraft, må han også fremhæve det sted, hvor Ordet skaber, menigheden. Det, der skete, sker nu, hvor Jesu levnedsløb gentages i menigheden. Ordet står op af døde: »...saasandt som Jesus Christus selv opstod fra de Døde, saavist skal ogsaa Ordet om hans Opstandelse og Troen derpaa...opstaae, ja, som vor Jesus af sin Grav,...« (Påskedag 1823, s. 8f.). At følge Grundtvigs udvikling i 20'erne og 30'erne viser netop, at han ser det opfyldt i sin egen tid, som han ellers først havde ment ville blive opfyldt i næste generation: Ordet står op af den døde bogstavskrift for at leve i menigheden. Allerede i første bind af *Søndags-Bogen* (altså i 1827) hedder det, at denne opstandelse har fundet sted (s. 198). Grundtvig gør op med såvel den naturalistiske skriftklogskab som den pietistiske fundamentalisme - han overvinder sig selv!

Der er ingen tvivl om, at talen om Ordets opstandelse er et kristologisk udsagn. Det samme gælder udtrykket: at Ordet fødes i menigheden. Det udtryk er nyt i forhold til talen om, at Ordet inkarneres. Grundtvig formaner juledag 1825 menigheden til »at oplade deres Ørens Porte og Hjerte-Kamrets Dørre, for den Ærens Konge, der i Ordets Svøb, sandselig ringe, kun som et Mundsveir, men aandelig stor, som Han der ompænder Himmel og Jord, har besøgt os, og vil gjøre Værelse iblandt os!« (s. 2). Nyt er netop tanken på menigheden: talen om Ordets opstandelse i menigheden har smittet af på inkarnationen.

Hvad er da baggrunden for de to udsagn, at Ordet står op af døde, og at Ordet fødes i menigheden? Svaret er mindst tredobbelt: Grundtvigs historieopfattelse, naturopfattelse og menighedsopfattelse: 1. historieopfattelsen: som den profane historie forløber også den bibelske historie op og ned, nogle tider er højdepunkter, andre det modsatte. Forskellige tider har forskellige grader af evne til at modtage den Kristus, der på ny kan lade sig føde og opstå i et folk, 2. naturopfattelsen: evangeliet især koncentreret om højtiderne: jul, påske og pinse er hos os groet så fast sammen med alt dansk, at det ikke kan anskues isoleret fra naturforløbet med vinter, forår og sommer, og 3. menighedsopfattelsen: Jesu Ord og handlinger har altid med nulevende mennesker at gøre. Hos os, i os og med os gentages Jesu levnedsløb.

Det bliver imidlertid udsagnene om Jesu opstandelse i Ordet (eller Ordets opstandelse), der får størst betydning i Grundtvigs prædikener og salmer. Ved at betone Ordet som en virkelighed og en kraft her og nu i menigheden bliver Grundtvigs opstandelsesforkyndelse særdeles prægnant. Opstandelsens virkelighed er hos Grundtvig uadskillelig fra dens betydning - og dens betydning direkte afhængig af Jesu virkelige opstandelse med kød og blod.

For at Ordets opstandelse i menigheden kan finde sted, må imidlertid to betingelser opfyldes: for det første må vores tid ligne Jesu tid. Opstandelsen finder sted »... i samme Grad, som den nærværende Tid ligner Tiden, da Herren *øiensynlig* vandrede, straaledede og blegnede, fordunkledes i Graven, forklaredes paa Bjerget, hvorfra Skyen tog ham bort!« (SB, III, s. 301). For det andet må den sproglige betingelse være opfyldt, at kirkens sprog, folkets modersmål, er i stand til som det hebraiske at udtrykke »aandelige Ting med aandelige Ord« (SB, II, Det Østerlandske Billedsprog, s.

413). Når den tidlige og den sproglige forudsætning er til stede, kan Jesus Kristus virke som Ordet »i Løn«, som han engang virkede som Ordet »i Lys«.

Sammenkædningen af Guds Ord og af menneskets Ord ligger således allerede i kim før 1832. Men den stærke vægtlægning på menneskeordet, der tager til fra 1832, medfører ikke, at Guds Ord og menneskeordet sættes på samme plan. Den, der måtte mene det, ser ifølge sexagesimaprædikenen 1834 ikke Guds dybder (!): »...lade vi imidlertid saadanne urimelige Griller fare og lade os lære af den Hellig-Aand, at der nødvendig maa være samme Forskiel mellem Guds Ord og vores, som der er mellem Guds Børn og vores, saa naar vore Ord er de fyndigste og bedst valgte, er de, ligesom vore velskabte og livfulde Børn indskrænkede til en snever Kreds og et stakket Maal, men at Guds Ord ligesom Guds Børns fødes for Evigheden og indbefatte Alt med den eenbaarne Søn, der selv er Guds Ord,...« (s. 2).

Ligesom menneskeordet er et levende, mundtligt sprog, sådan understreges det nu mere og mere, at Jesus som Ordet også er et Ord, der har »Mund og Mæle.« Fordi Gud lod Ordet bo i menneskets mund og lod Ordet blive menneske, er mødet mellem jord og himmel muligt. Det har fundet sted - og det finder bestandig sted påny.

2. Ordet er Liv og Ånd

Grundtvig taler om Ordet som noget magtfuldt, noget levende og som det skrevnes modsætning også før 1822. I begyndelsen af 20'erne får udtrykket Livets Ord imidlertid en ganske præcis betydning i digtet ved moderens død, »Min Moder« (VU, VII, s. 353ff). Den store betydning, moderen havde for ham, ved at lære ham modersmålet og give ham indblik i kristendommen (jvf. digtets vers 9-10), får ham til kraftigt at betone opstandelsen, Jesu opstandelse og ved den vores opstandelse. Løftet om opstandelsen kaldes her Livets Ord, og det synes at dække noget ganske konkret:

Det Livets Ord jeg bygger paa,
 Trods Orme, Vind og Vove:
 Af Muld skal Dødnings opstaae
 Og Frelseren høilove,
 Naar Luren drøner saa i Skye,
 At Stjerner falde, Bjerger flye!
 (v. 11)

Det egentlige brud med fortiden er digtet ikke. Det betoner hinsiddigheden. Der er da også en klar kontinuitet mellem Grundtvigs prædikener før 1822 og efter. Forskellen er blot, at temaet: dødens overvindelse bliver så centralt fra 1822. I den sammenhæng er det vigtigt, at betegnelsen Livets Ord får en prægnans, som vi ikke har fundet tidligere.

Grundtvigs hovedskriftsted bliver Johs. 3,16. Indholdet heraf udlægges i sexagesimaprædikenen 1822 således: »...det Naadens og Sandhedens Ord om Guds Kiærlighed til Adams faldne Slægt, om hans Barmhjertighed i Christo Jesu, at det store forunderlige Evangelium, at hver Synder, som vil troe paa Guds eenbaarne Søn, skal ikke fortabes, men have det evige Liv, beredes ved Jesu Christi Lidelsers Samfund og Hans Opstandelses Kraft, til at møde med Glæde ved de Dødes Opstandelse, indgaae med Fryd i de evige Boliger,...« (s. 4). Ordet er et Ord med indhold og angår alle dødelige, et Ord, som »...kan oplyse dem i Mørket, styrke deres Svaghed, trøste dem i Trængsel, og skiænke dem Livets Haab paa Gravens Bred«, som det prægnant hedder i samme prædiken (s. 6). Johs. 3,16 er et sådant Ord, der skænker »Livets Haab«. Gennem det bliver Bibelen, Guds Ord, til »Livets Ord«: »O! kiære Venner! kan vi da umuelig forhindre, hvad trods den almægtige Herres høieste Naade, maa skee, at (streget: Ordet af Mange høres forgi) Livets Ord af Mange bliver hørt forgiæves, o saa lad os dog (streget: alvorlig tragte) vogte os for at være mellem dem,...« (s. 7). - Her er et af de mange eksempler på, at Grundtvigs overstregninger har betydning: »Ordet« er for svagt, når han skal udtrykke indholdet af Johs. 3,16. Nej, »Livets Ord« dækker!

Også på anden måde er Grundtvig gennem fremhævelse af Johs. 3,16 i kontinuitet med sin luthersk-pietistiske fortid; troen som det altafgørende er i centrum. Johs. 3,16 er som »Christendommen i et kort Begreb med Christi egne, (streget: klare) soleklare Ord...en

Mur imod al Verdens falske Christendom,...«. Den bygger på gerningsretfærdigheden, som modsvares af »det eneste rette Saligheds-Middel«, troen (3.s.e.H3K 1824, s. 6). Den troende er nemlig ikke i sin erfaringsverden begrænset til de ting, han kan se. Der er en virkelighed, der er hinsides den menneskelige sanssevne og fornuft, en virkelighed, som Ordet formidler, og som hjertet føler og erfarer i tro og med håb. Troen må klynge sig til Jesu Ord. Håbet er endnu hinsidigt, først med »De Levendes Land« i 1824 trækkes evigheden ned på jorden. Det får konsekvenser for Ordet. Det bliver ikke kun »Livets Ord«, men »Liv og Aand«. Allerede her på jorden handler Helligånden i kamp mod døden.

I 1824 når Grundtvig frem til en forståelse af Helligåndens gerning, og denne forståelse, som aldrig opgives, får betydning for hans opfattelse af Ordet. Kaj Thaning har i en grundig analyse gennemgået prædikenerne fra 1823 til foråret 1824 for at vise, at digtet »De Levendes Land« er blevet til i vinteren 1824 efter prædikenen 4.s.e.H3K, hvor Grundtvig prædiker om kærligheden, ifølge Thaning det centrale i digtet¹. Chr. Thodberg har imidlertid overbevisende vist, at baggrunden for digtet især ligger i pinseprædikenen 1824, så digtet er blevet til tidligst efter denne og senest efter prædikenen 4.s.e.trin.²

I denne sammenhæng er det imidlertid vigtigt at betone, at i pinseprædikenen fra 6. juni hører troen på Helligånden og talen om Livets Ord nøje sammen. Når Gud »ved sin Hellig-Aand« levendegør dem, der sidder »i Mørket og i Dødens Skygge«, da hører de »Livets Ord« (Thodberg, a. skr., s. 154). Pinse kan først holdes, »naar vi have overvundet Dødens Frygt og føle at vi ere overgangne fra Døden til Livet, indgangne i Herrens Huus, til at bygge og boe der evindeligt,« (s. 155). Prædikenen slutter: »Det er da klart, at kun i Himlen holdes Pindse ret det er den evige Fest som skal aldrig afskaffes; thi Julen er Troens, Paasken er Haabets, Pindse er Kærlighedens Fest, men skal vi holde den i Himlen maa vi begynde paa Jorden. Amen i Jesu Navn Amen!« (s. 155). Denne slutning, der især har betydning for tolkningen af vers 9-11 og vers 13 i digtet, kæder atter Helligånden og det evige Liv sammen. Det Livets Ord, der hidtil har sigtet udelukkende mod hinsidigheden, bliver gennem Helligånden, som virker nu »i Kirken som Herrens Huus«, til et Ord, som sigter såvel mod hinsidigheden som mod nutiden (s. 153). Først derved bliver Ordet i egentligste forstand »Liv og Aand«.

Prædikenen til trinitatis søndag samme år understreger rigtigheden af denne tolkning. Det hedder her, at mellem påske og pinse føler menigheden Jesu nærvær, »naar han oplod os Skrifterne« (s.2 - Emmausberetningen!), men først pinsedagen gør det klart, at »Han som opfoer, er atter nedfaret i Aanden for at være med Sine alle Dage, indtil Verdens Ende, da de skulle evig være med Ham. Vi lære da at forstaae, hvad Apostelen siger (streget: i Troens Navn): siig ikke i dit Hjerte: hvo vil fare op til Himlen, at hente Christus ned, eller hvo vil fare ned til Afgrunden at hente Christus op fra de Døde: Ordet er dig nær, i din Mund og i dit Hjerte dette er det Troens Ord, som vi prædike« (s.3). Helligåndens komme betyder Jesus-nærvær her og nu, et nærvær i Troens Ord. Grundtvig kæder pinseberetningen sammen med Rom. 10,6f. I kraft af Jesu nutidige nærvær bliver hans bortgang noget godt, for »...da lærde vi at Ordet, det levende Guds Ord var os nær, os Alle nær, med hvis Tunger Aanden udtalte Guds store og underfulde Ting, Hans Raad til vor Salighed« (s.4). Netop i Jesu, i Ordets nærvær bliver Ordet »det levende Guds Ord«. Når Ånden taler, bliver hvert eneste Ord en overvindelse af døden. Evigheden begynder i den kristne menighed, hvor Ordet og Ånden virker.

Prædikenen til 4. s.e. trin. er en prædiken om håbet. Vi vil derfor henvise til Chr. Højlunds artikel (her s. 124) og blot nævne, at prædikenen skelner mellem den troendes »uforkrænkelige Haab« og »Verden«, som bygger på et »forfængeligt Haab« (s. 3-7). På denne modsætning mellem det timelige og det evige bygger derfor også udsagnet den følgende søndag (5.s.e.trin.), at det er Jesus »og ikke os som haver det evige Livs Ord,...« (s.3).-Helt afgørende er det imidlertid, at denne forståelse såvel for Livets Ord som for Helligåndens gerning ved Ordet kommer til udtryk i den sakramentforståelse, som prædikenen 6.s.e.trin. er et af de første vidnesbyrd om, en prædiken, vi vil analysere i næste afsnit.

Vender vi os herefter til digtet »De Levendes Land«, er hovedsagen ikke det nøjagtige tidspunkt for dets affattelse, men at det stemmer overens med de tanker, som vi har mødt i prædikenerne. I de første 6 vers er hovedordet »Drøm«: barnet ser kun skygger af det forjættede land, fordi det drømmer (vers 3). Især i vers 4-6 er drømmen dog negativ, det forfængelige, verdslige Haabs falske drøm: »O! flygtige Drøm« (vers 4), »O, skuffende Drøm« (vers 5), »Fortryllende Drøm« (vers 6). Der ligger i denne billedbrug en

tydelig lighed ikke blot med prædikenen 4.s.e.trin. 1824, men også med de prædikener, som Thaning har peget på som forlæg for digtet.

»Drømmens« modsætning møder vi i vers 7-13: »Kjærligheds Aand«. Kærligheden og Ånden hører sammen. Pinsen er kærlighedens fest. Netop Ånden skaber kontakt mellem jord og Himmel (vers 7-8). Kun Ånden kan »levendegjøre det visnede Løv« (vers 8). Troen kan for en tid hensætte mennesket til »Landet bag Hav« (vers 9-10), men først når kærligheden råder, »hvor Haab er ei meer« (vers 10), kan det lyde med kraft: »Dit Rige er der hvor man Død byder Trods,/ Det komme til os!« (vers 11). Åndens og kærlighedens virkelighed begynder i menigheden, døden overvindes allerede indenfor den menneskelige tids ramme. Derfor hedder det: »O, Vidunder-Tro!« (vers 9), »Letvingede Haab!« (vers 10), men som klimaks: »O, Kjærlighed selv« (vers 11). På den baggrund skal digtets slutning forstås: »Mit Land, siger Livet er Himmel og Jord,/ Hvor Kjærlighed boer!« Thaning kalder »Livet« i vers 13 for »dunkelt tænkt« (a. skr., s. 67). Det står imidlertid særdeles markant, og i en tolkning må man hefte sig ved, at der står: »*mit* Land, siger *Livet*,...« (mine udhævninger). Landet er Livets Land eller De Levendes Land. Disse udtryk svarer jo ganske til udtrykket Livets Ord og er med til at vise, hvor prægnant dette udtryk er for Grundtvig, Guds Rige er ikke bestemt af tid og sted, men af sin beskaffenhed: det er kærlighedens og Åndens Rige. Det evige Liv begynder altså ved Helligåndens gerninger allerede her på jorden.

Uden at udtrykket »Ordet« nævnes, bliver »De Levendes Land« af afgørende betydning for Grundtvigs teologi om Ordet. Det ses bl.a. af digtet »Nyaars-Morgen« fra august samme år. Der skal ikke lægges for meget i, at udsagnene heri står i en sammenhæng, der beskriver Grundtvigs udvikling og altså handler om tidligere perioder i hans levnedsløb. Det vigtigste er, at digtet er fra 1824 og forudsætter den netop anførte Helligåndsforståelse. Ånden tugter Grundtvig og siger: »Du Jord-Klimp, du Synder!/ Hvad tænker du paa?/ Hvad Kjødets begynder,/ Maa Aanden forsmaae!« (VU, VII, s. 376ff., vers 42). Denne negative (johannæiske) holdning overfor »Kjødets« er det værd at tænke med, når man læser følgende vers (vers 48 = GSV, I, forspil 14), det første sted, hvor man i poesi møder udtrykket »Liv og Aand«:

Udraab kun, at Ordet,
 Som skrevet det staaer,
 Bogstavelig jordet,
 I Aanden opgaaer.
 Til Ham at afbilde,
 Som, efter sin Død,
 Beviiste med Snilde,
 At Ordet blev Kjød,
 Vil altid bevise,
 At Ordet er Spise,
 At Ordet er Liv og er Aand!

Ved at opstå fra de døde, af den »kødelige« bogstavskrift, forbinder Ordet sig med Ånden. Det havde Grundtvig også kunnet sige før, men nu dukker der en helt central nadverforståelse op, og det er nyt i forhold til tidligere. Ordet lever videre i nadverens Ord. Ordets »Kjød« er ikke nadvelementerne, der ellers ifølge ritualen er Kristi legeme og blod, men Ordet er selv spiseligt og mætter, fordi det er både åndeligt og legemligt. Er denne tanke da ikke i modsætning til, at Ordet er »Liv og Aand«? Nej, netop ikke! Ordets kød og Ordets Ånd er ikke modsætninger, men sammenholdes i, at Ordet er Jesus Kristus. Han er »det livs brød« (Johs. 6,48), som man kan leve af »til evig tiid« (Johs. 6,51). At Ordet er »Liv og Aand«, betyder derfor ikke, at det er overjordisk, flygtigt, men derimod, at det på jorden er personligt virksomt, skabende og handlende med henblik på dødens overvindelse. Det gælder om nadverordet, ja overalt, hvor Ordet møder et dødeligt menneske som et konkret Ord, et Ord med »Liv og Aand«. Ordet handler i Åndens kraft med døden som baggrund.

Grundtvigs tro på Helligånden og syn for menigheden som stedet for Helligåndens nærvær får i 1826 udtryk i 6 salmer, tre pinsesalmer (GSV, III,94;III,96 og III,100) og tre kirkesalmer (GSV, III, 95;III,97 og III,98). I GSV, III,100 møder vi atter udtrykket »Liv og Aand«, idet Helligånden tiltales således:

Du lægger Ordet i vor Mund,
 Som uden dig er Bogstav kun,
 Ved dig kun løses Dødens Baand,
 Thi evig Eet er Liv og Aand!

(vers 6)

Helligåndens handling vendt mod døden gør Ordet levende og kraftfuldt. Derved skaber Helligånden en menighed, der ifølge vers 7 er »Fristed mit for Død og Døm« (det sted, hvor der som i barnelegen er »helle«!). Menigheden er det sted, hvor der er Liv (med stort L!) og Ånd (med stort Å!).

I 1832 udbryder Grundtvig allerede l.s.i fasten: nu skal der ikke prædikkes om lidelsen og om »Peders-Graaden«, men om opstandelsen (s.4.). Disse i hvert fald delvis nye toner fra Grundtvigs side får udløsning i digtet »Tag det sorte Kors fra Graven« (GSV, I,302). Her står vers 5 centralt:

Ja, Han er her, Guddoms-Manden,
 Sprængde er nu Dødens Baand!
 Han er visselig opstanden,
 Hvert Hans Ord er Liv og Aand!

Atter er Ordet »Liv og Aand« paa dødens baggrund. Jesu opstandelse er ensbetydende med, at Ordet er »Liv og Aand« i den konkrete, lovsyngende menighed. I kraft af denne nyformulerede påske-teologi bliver også langfredagsprædikenen til en opstandelsesprædiken: om Ordets opstandelse i kraft af Jesu opstandelse (PF, s. 33), en tale, der ifølge prædikenen hidtil har været fremmed for mange, som ikke har oplevet »Ordets og Troens, Haabets og Herrens opstandelse« (s. 34). Der har nemlig været en »Døds-Tid i Kristi Kirke..., der, Gud skee Lov, er overstaaet og overlevet og skal aldrig mere vende tilbage,...« (s.34). Som man ser, kunne også en Grundtvig tage fejl!

Fra prædikestolen venter han dog med at citere sin ny salme til påskedag (se prædikenen denne dag, s. 15). Foråret 1832 var et usædvanligt forår for Grundtvig - åndeligt talt. Derfor falder det helt naturligt, at han som i salmen i prædikenen knytter til ved naturens opvågning: »...nu vil Jorden efterhaanden grønnes og Træerne skyde, Blomsterne udspringe, Kornet opvoxe og Fuglene sjunge, saa vist i det Allermindste er det, at det aandeligt talt, vil nu gaae ligedan i Christi Rige, thi der var det Vinter og blev Foraar, der har vi selv (streget: oplevet) overlevet den korteste Dag, og klarlig seet Herrens Dag tage til, som den før tog af, saa den bliver stækket paa Halv-Veien, eller skulde der i Christi Rige ikke komme Sommer efter Foraar og Høst eller [efter!] Sæd, da maatte det aabenbar

være, fordi Herren selv var mæt af Dage og kied af Livet, hvad jo dog er Daarskab at tænke!« (s.9f.).

Med blandt andet baggrund i dette afsnit af prædikenen forstår man, at salmen blev citeret den dag. Ordets og lovsangens opstandelse er blevet noget reelt, ligeså virkeligt som foråret i naturen. Dog - kun reelt for den troende. Når kirken nemlig gør »Verden Rede og Regnskab for vor Tro, vort Haab, og vor glædelige Fest«, da er det ikke for at omvende eller fordømme nogen, men »for at bestyrkes i vor Tro, for at kunne bestyrke Børnene deri mod Verdens og Vantroens Fristelser mens de er uerfarne, og endelig for til Herrens Ære, at vise Verden, det er langt fra, at vi har nogen Skam af vor Tro...« (s.5). Den, der nægter Ordets opstandelse, nægter også, at Jesus »var og er det levende, det evige Guds Ord, hvorved Alt er skabt...« (s.3). Ordets opstandelse indebærer ny skabelse, ja opstandelse er nyskabelse.

Nu - i 1832 - var der sandelig grund til, at præsten Grundtvig åbnede sin mund. Fra den skulle der til menigheden lyde Ord, som var »Liv og Aand«. Men det er som bekendt ikke nok at åbne munden. Hvilke Ord er det da, der har denne kvalitet?

Den grundtvigske »dogmatik« har et svar: denne kvalitet har alene Ordet ved dåb og nadver. - Netop her er der imidlertid grund til at modificere den kirkelige dogmatisering af Grundtvig - eller måske snarere: kæmpe derimod!

3. Kristus-Ordet og de konkrete Ord

Jeg vil her pege på fire forhold, der gør billedet af det grundtvigske Ordsyn mere nuanceret end ofte antaget:

1. de Ord, Grundtvig knytter til ved, er Ord af Jesu mund, både dem, der bruges ved ritualerne og dem, der ikke gør det,

2. de konkrete Ord er handlende Ord, ofte imperativer, som byder noget ske,

3. de konkrete Ord, både de rituelle og de ikke-rituelle, sættes ofte lig Kristus, Ordet,

og 4. opdagelsen af de konkrete Ord medfører en bredere brug af Bibelen, end »dogmatikken« er opmærksom på.

Før 1824 spiller Jesu konkrete Ord ikke nogen central rolle hos

Grundtvig. Derimod finder vi ganske betegnende en betoning af engleord, især Luk. 2,10: »see, jeg forkynder eder en stor glæde...«. Den ophøjede Gud tog bolig iblandt mennesker i et himmelsk Ord, det kom til hyrderne og »indaandede himmelsk Glæde i de bange Hjerter«, så de opdagede, at »Herren er nær« (juleprædikenen 1822, s.5). Men prædikenen går et skridt videre, for Gud tager stadig bolig iblandt os mennesker i et Ord, nu ikke i engleordet, men i julemorgenhilsenen: »Glædelig Fest! glædelig Fest! en glædelig Fest og et velsignet Nyaar!« Dette Ord indeholder nemlig, hvor det er mere end »Mundheld«, akkurat det samme som engleordet, således at hvor denne helt verdslige hilsen lyder, bliver man forbundet med hyrdernes tid gennem den og altså samtidig med det første julebudskab. Det afgørende er således, hvad Ordene bringer: Engleordet og den verdslige hilsen bringer samme fred og glæde.

Efterhånden øges imidlertid Grundtvigs interesse for imperativer, som han finder i prædiketekstrækken (vores 1. tekstrækkes evangelietekster). Især teksten 16.s.e. trin. (Luk. 7,11-17) med imperativen »Græd ikke« til enken i Nain får stor betydning. Allerede i 1824 identificeres enken med menigheden. Til menigheden lyder der et »Græd ikke!«, fordi »hun« har mistet sin søn, »Haabet, det evige Livs Haab«. Helt i overensstemmelse med tendensen på denne tid bliver Johs. 3,16 vidnesbyrd om, at håbet vil stå op af døde, ikke for som enkens søn at dø igen, men for ikke atter at mistes.

Især er dog prædikenen over denne tekst i 1836 interessant, bl.a. ved (som påvist af Chr. Thodberg) at være den tankemæssige baggrund for salmen »Herren han har besøgt sit Folk« (GSV, I,23). Interessant er det også, at der kommer tre nye forhold ind i billedet sammenlignet med tidligere:

1. skelnes der mellem »er« og »betyder«: »Græd ikke!« kan slet ikke være den handling foruden, som det byder ske, det »er« sit eget indhold (= har »ontologisk« karakter) (prædikenes s. 1f.).

2. er Jesus usynligt, men virkeligt tilstede i dette Ord (= det har »kristologisk« karakter) (s.4),

og 3. peger »Græd ikke!« på handlingskarakteren i dåbs- og nadverordene (s. 6f.).

I nøje overensstemmelse med første vers af GSV, I, 23 hedder det: »Ja, dette er mit Vidnesbyrd, og derfor sagde jeg tit og gientager, at i Aanden har Herren mødt sin Menighed, som han i Dagens Evangelium mødte Enken med hendes Eenbaarne, har standset ved

Baaren sagt til Kirken vor Moder græd ikke og ved at opvække sit Ord ved Naademidlerne af Døde, opvakt Kirkens Haab og Trøst som i Grunden er ham selv det levende Guds Ord-« (s. 8).

En anden vigtig tekst er teksten 12.s.e.trin.: Mark 7,31-37 med imperativen »Effata!« til den døvstumme. Allerede prædikenen over denne tekst i 1833 er yderst markant, idet der her er identitet mellem Jesus og hans Ord, og denne identitet skyldes, at Ordet er konkret og peger hen på sakramentordene: »...vi har Hellig-Aand, som Guds Finger i Indstiftelsens Ord ved den Hellige Daab og vi har Sønnen i Indstiftelsens Ord ved den Hellige Nadvere hvor han som den der staaer midt iblandt os siger: tager hen og æder...« (s. 14). Underets finger er Helligånden, underets Ord (»Ephata!«) er sakramentordet, dåb og nadver er gentagelse af underet og selv undere. Jesu Ord må nemlig endnu være »*Liv og Aand*, hvis de nogentid har været det...« og nødvendigvis »Faderens Ord, som fra Begyndelsen taledes saa det skedte og bød saa det stod...« (s. 5). Der er total identitet mellem skaberord, underord og sakramentord: alle er de eet med Jesus Kristus selv. Det skyldes, at når Jesus taler, så er det med et udtryk fra prædikenen »ikke Fuseri men Skabelse« (s. 7). Derfor er »Herrens Huus ... intet Beenhus og intet Lig-Huus, ingen Bog-Lade eller Skriver-Stue, men det er en guddommelig Anstalt for de aandelig Døvstumme,... (s. 7). Ordsyn og kirkesyn hører sammen.

Denne analyse kunne naturligvis udvides med flere prædikener og andre konkrete Ord. Et problem for sig er imidlertid Grundtvigs brug af Det gamle Testamente, hvor det er interessant at se, hvordan det underkastes den nye Bibelbrug. Den kristne skal bruge Det gamle Testamente som kristen og ikke som jøde og derfor lade Ordene heri pege frem mod Jesu Ord, som er guddommelige Ord på menneskets eget vilkår. Grundtvigs teologi hviler på en meget bred Bibelbrug. Tidligere havde han et markant Bibelsyn, nu en markant Bibelbrug, fordi han samtidig betoner dåbs- og nadverordenen som de altafgørende Ord af Jesu mund.

Idet vi således vender os mod en analyse af sakramentordene, vil vi først se på, hvornår Ordet konkretiseres i dåbs- og nadverordene, derpå lidt nøjere analysere udtrykket »Troens Ord«.

Skærtorsdag 1823 er Grundtvig ved at uddybe det »billedsyn«, som hidtil har kendetegnet hans nadverforståelse. Nu er det afgørende ikke mere, at der til »synlige Ting«, elementerne, svarer en

»højere billedlig Betydning«, men at der med det synlige »er noget Usynligt forbundet«. Dette usynlige er Ordet, der har den evne at »forbinde Aand og Legeme«, dog »ikke vores afmægtige Ord, men Jesu Almagts-Ord, om hvilke han vidner: de ere *Liv og Aand*« (s. 8) (se iøvrigt her s. 195). Vendepunktet i Grundtvigs nadverforståelse er altså en opdagelse af Ordets betydning, en forståelse, som han finder i Johs. evg. kap. 6 og især i v. 63, hvorfra udtrykket »Liv og Aand« stammer. Ordets karakter af legeme og Ånd, som Grundtvig allerede var opmærksom på i 1816-19, redder i 1823 hans nadverforståelse fra den opfattelse, at dens virkninger er afhængige af menneskelige følelser. Nej, Ordet gør sakramenterne til »Naade-Midler« (s. 9).

Mens prædikenen om nadveren således er en prædiken om Ordet, er prædikenen 6.s.e. trin. 1823 en prædiken om Ånden i forbindelse med dåben. Men hovedsagen er den samme som ved nadveren: »hvor skulde det da være mueligt, at det som skeer med Hænderne kunde være Hoved-Sagen i de Naade-Midler Herren har forordnet sin Menighed, som ere Daaben og den hellige Nadvere« (s.8). Nej, ikke det synlige er det afgørende, men det usynlige, Ordet og Ånden, som er realiteter til trods for, hvad »Verdens vise Mestere« end hævder. Dåben er »et Gienfødelsens og Fornyelsens Bad som skeer ved den Hellig-Aand« (s.9), en udtryksmåde, Grundtvig senere vender tilbage til gang på gang. Med den stærke Helligåndstro bliver skabelse og fornyelse hovedtema i prædikenen. Dåben er fornyelse »efter Hans Billede, som skabde os« (s. 10).

Grundtvigs tanker har således allerede udviklet sig til en større forståelse for sakramenternes rolle (og det vil sige for Ordets og Åndens handleevne i forbindelse med sakramenterne), da han skrev prædikenen 9.s.e. trin. 1825 (31. juli), som især H. Begtrup ser som et vendepunkt i Grundtvigs udvikling i forbindelse med digtet »Nyaars-Morgen«. Det nye er imidlertid først og fremmest den ihærdige sammenkædning af dåb og nadver, der dog nogenlunde giver sig selv af teksten 1.Kor. 10, 1ff. I prædikenerne de foregående søndage nævnes dåb og nadver ikke, men den sammenhæng, prædikenen må ses i, må være den, som prædikenen 7.s.e. trin. taler om, at sjælen har »et uforkrænkeligt Haab og en evig Trøst, det sande Himmel-Brev (streget: med Aandens Seigl som) som skrives ei i Steen men i Hjertets Kiødtavler, ei med Blæk men med den levende Guds Aand!« (s.3).2.Kor. 3,3 om Åndens segl i hjertet

fremhæves gang på gang i Grundtvigs dåbsforkyndelse, der også er en forkyndelse af Helligåndens gerning. Det er den også 13.s.e. trin., men her møder vi en interessant sammenkædning af dåb og fadervor, når det hedder, »at vi i Daaben ere indpodede i Christo, og at Han er vor Retfærdighed, at vi i Daaben ere blevne Guds Børn og haver annammet Guds Søn, den Hellig-Aand, ved hvem vi af Hjertet kan kalde Gud vor Fader, bede med barnlig Tillid i *Jesu* Navn det store Fader Vor, som Herren siger: naar Aanden kommer, da skal I bede i mit Navn, hidtil gjorde I det ikke« (Johs. 16,24 - s. 13). Grundtvig betoner altså her, at Helligånden som skabende faktor i dåben gør os til Guds børn, og at dåb og fadervor med den barnlige tillid hører sammen (overser man netop de to ting i dåbsforkyndelsen, bliver der netop det tilbage, som mange i de sidste år har reageret så stærkt imod: en død teori om selve dåbshandlingens magiske virkning, men da er man også så langt fra Grundtvigs tankegang som vel kan tænkes!).

Grundtvigs dåbsforkyndelse uddybes også ved, at dåb og fredlysning hører snævert sammen. Velsignelsen er udgydt os i Daaben, hedder det allerede 13.s.e.trin 1825 (s.14). Med velsignelsen tænkes der på fredlysningen, f.eks. knytter prædikenen »Det er Velsignelsen, som mætter« (SB, I) velsignelsen sammen med Johs. 20, 21f., hvor netop fredlysningen og modtagelsen af Helligånden står side om side (s.34). Når de to ting må sammenholdes, er det, fordi udsigelsen af fredlysningen såvel som af fadervor er en handling. I prædikenen sexagesimasøndag 1837 hedder det ganske klart: »...naar Herren siger til os Fred *være* med eder, da maae vi nødvendig troe, at Freden, som han siger virkelig er der og virkelig er vores...« (s.6). Denne sammenknytning af dåb, fadervor og fredlysning udvides stærkt i slutningen af 30'erne og begyndelsen af 40'erne, men ligger altså i kim allerede i 20'erne.

Derfor kunne man vente, at også de Ord, der gør dåb og nadver til nådemidler, konkretiseres i ritualordene, især fordi konkretiseringen af andre ikke-rituelle Jesusord er så markant fra midten af 20'erne. Åbenbart sker denne konkretisering dog først med *Søndagsbogen* bd.1. Heri hedder det klart, at døbeordet er dette, at dåben forrettes »i Faderens og Sønnens og den Hellig-Aands Navn«, og nadverordet dette: »tager hen og æder, dette er mit Legeme; drikker alle heraf, denne er det Ny Testamentes Kalk i mit Blod!« Disse Ord er Ord af ham, »...i hvis Mund ei findes Svig,«

»...der taler saa det skeer«, og »...hvis Ord er Liv og Aand,« (Daaben og Nadveren, s. 177). - Det er udfra denne prædiken klart, at når vægten mere og mere lægges på Ordet ved dåb og nadver, er det, fordi sandheden, kraften og den eskatologiske handling i Ordet mere og mere henføres hertil.

Derfor nævnes dåb og nadver så hyppigt i *Søndagsbogen* - og i øvrigt med tiltagende styrke fra bind til bind. Ordets handling i dåben er særlig klart formuleret i fastelavnsprædikenen 1833, som hedder »*Herrens Røst er over Vandet!*« Den er en gennemgang af Guds Ords historie over vand: ved skabelsen, ved syndfloden og ved overgangen over Det Røde Hav. Her lød Ordet »prophetisk« (s.1-6), men først med røsten over vandet ved Jesu dåb (Matt. 3,17) kom opfyldelsen: »...her var Herrens Røst over Vandet som aldrig før, her var den trøstelig og glædelig over al Beskrivelse,...nu var Herrens Røst over Vandet ei meer prophetisk men apostolisk,...« (s.6f.). Jesu dåb er vendepunktet i Guds frelseshistorie, Guds Ords historie. Derfra får vores dåb sin afgørende betydning, for, som prædikenen slutter: »Hvem der vil høre denne Herrens Røst maa ydmyg lytte ved *Daaben*, thi den tone kun for dem som opstege af Vandet, i Jesu Navn Amen!« (s.8).

Det er altså alene i kraft af Ordet, at dåb og nadver har betydning i Grundtvigs teologi. Dåbsord og nadverord fremhæver Ordets karakter af eskatologisk handling. Præstens eneste funktion i gudstjenestesammenhæng er at give Ordet mund og mæle - ikke selv at handle eller med sine handlinger stille sig an, men at lade Ordet handle. Desuden har Grundtvigs dåbs- og nadveropfattelse opdagelsen af Ordets og Åndens betydning til forudsætning. Ordet og Ånden er redskaber for skabelse og nyskabelse, grundbegreberne i Grundtvigs teologi. Ligesom andre konkrete Ord er dåbs- og nadverordene handlinger vendt mod døden, derved er de »Liv og Aand«.

Forskellen mellem de ikke-rituelle og de rituelle konkrete Ord behøver endnu en uddybning. Kort kan sagen formuleres således, at de rituelle Ord hyppigt benævnes Troens Ord, de ikke-rituelle sjældent.

H. Høirup har gjort udmærket rede for, at en af de stærkeste bevæggrunde til udviklingen af Grundtvigs teologi er »...hans Higen efter at finde et uglippeligt fast Holdepunkt for Troen,...« (*Grundtvigs Syn paa Tro og Erkendelse*, s.191). Det må imidlertid

også tilføjes, at der samtidig foregår en besindelse på, hvad tro er. 3.s.e.H3K 1824 karakteriserer Grundtvig hovedsmandens tro som 1. hjertelig, 2. ydmyg og 3. uindskrænket. Det er ret tros kendetegn. Efter at have holdt prædikenen er han klar over, at eet Ord havde sagt alt: »barnlig«, og den tanke er han så optaget af, at han senere - formodentlig efter gudstjenesten - skriver det i sit manuskript (s.9). Den tro, Grundtvig taler om, er den barnlige tro.

I denne sammenhæng må man se på Grundtvigs produktion fra sommeren 1825, især kampskriftet *Kirkens Gienmæle* og prædikenen 9.s.e.trin. Ser man imidlertid på prædikenerne fra denne tid, er det netop spørgsmålet om, hvad tro er, der optager Grundtvig. Allerede i *Kirkens Gienmæle* fra 26. august hedder det, at kristenheden med trosbekendelsen »...har forkyndt og forkynder Troen paa *Jesum Christum*, den Korsfæstede, igien Opstandne, som den sikkre, den eneste Saligheds Vei for Syndere, som en Vei, som giennem *Daaben* og *Nadveren*, fører til Guds Rige og de Levendes Land« (VU, II, s. 337). Det er således mere troen og bekendelsen som sådan end trosbekendelsens ordlyd, der ifølge skriftet har konstitueret og konstituerer den kristne menighed overfor »verden«. -Tendensen i de følgende søndages prædikener er den samme: en søgen efter trykthed og fasthed overfor »verdens« og skriftklogskabens usikkerhed. Således er prædikenen 9.s.e.trin. en polemik mod dem, der hævder, at bekendelsen er falsk og strider mod Bibelen. Falsk er den ikke, for den har lydt »til alle Tider, i alle Menigheder« (s.16), og mod Bibelen strider den ikke, da den bekender »Gud Fader, Søn og Hellig-Aand« (sst.). Bekendelsen til den treenige Gud gør kristendommen til mere end et luftigt begreb, dvs. til en historisk virkelighed. Dette synspunkt understreges også i den følgende bevarede prædiken, 11. s.e.trin.: »...den Christendom der er blevet troet og bekiendt i Verden, den og ingen Anden er den sande Christendom, den og ingen Anden har det gode Vidnesbyrd og den store Beseigling, den og ingen Anden har gjort de Christnes Gierninger, skiænket de Christne den Fred, det Haab, den Kiærlighed, hvoraf de er blevet saa navnkundige,...« (s.9). Tro og bekendelse hører sammen. Bekendelsen er ikke en bekendelse af ting, men en bekendelse af en person eller af treenigheden, og den er, når den er sand, kendelig på sine gerninger.

Det, der gør kristendommen kendelig, er altså en barnlig tro på og bekendelse af den Guds handling i Ordet, som har sit tydeligste

udtryk i dåben og nadveren, i Troens Ord. Troens Ord har derfor en dynamisk karakter, idet det indeholder såvel menneskers tro og bekendelse som Guds handling i Ordet ved dåb og nadver. Troens Ord er et forkyndt Ord; Grundtvig er inspireret af Rom. 10,8ff.-12.s.e.trin. 1826 hedder det således, at Ansgar i Danmark forkyndte »det samme Troens Ord, som Apostlerne have prædikeret« (s. 19). Som et forkyndt Ord lyder det ved dåben: »...dette Troens Ord, som foragtes af Verden, men som dog overvinder Verden, dette Troens Ord var det, som for tusind Aar siden fandt aabne Øren i vort Land, og lagdes paa vor Tunge, pristes og forplantedes paa den over Daaben fra Slægt til Slægt...« (s.20). Denne aktive »forplantning« af Troens Ord karakteriserer Grundtvig et sted som »høirøstet«: »Ja, christne Venner! sandelig (streget: dersom) (rettet til: naar) vi levende (tilføjet: høirøstet) forplante det Troens Ord og vor Herres Jesu Priis til den kommende Slægt,...« (s.21). Hvorfor denne tilføjelse: høirøstet? Jo, Ordet må råbes ud til alle folk, fordi Troens Ord ikke kan iagttages, men kun høres som mundtligt udsagn fra menneske til menneske - og dermed fra Gud til menneske. Troens Ord står aldrig stille, med mindre det er dødt - det er altid på vej, når det er levende.

Deri forandres der intet, når Grundtvigs forståelse af Troens Ord med tiden uddybes, således at Jesus i særlig grad åbenbarer sig netop i dette Ord. I *Søndagsbogen* bd. I fra 1827 hedder det således, at »Herrens Huus« i dag er det hus, hvorover Bethlehemsstjernen står stille og dermed viser, at Jesus er tilstede, det hus, »...hvor han er inde, hvor han er aandelig nærværende, levende tilstede i det Troens Ord, vi prædike,...« (*Christi Rige har altid Prisen*, s. 145). Det er vel at mærke Jesus-*barnet*, der er i huset og i Troens Ord, for troen og barnet hører sammen. Bekendelsen er et vidnesbyrd om, at Jesus kommer til barnet med *sin* tro, som skænkes det med den hensigt, at troen skal holdes i live: »Men er nu Bekiendelsen slet ikke andet, end det lydelige, gyldige Vidnesbyrd om, at vor *Herres Jesu Christi Tro er levende* tilstæde, saa er det aabenbart, at naar Bekiendelsen forstummer, da er Troen død,...« (SB, II: »Den Christne Bekiendelse«, s. 23). Grundtvig betoner Jesu nærvær i Troens Ord for at lukke af for enhver tanke om troen som en præstation. Troens Ord er Jesu handling med mennesker, og derfor er det sat ind i spændingen mellem liv og død: det er levende, når Jesus er i det, dødt, når han og hans tro ikke er deri. Derfor må de

kristnes holdning overfor Troens Ord ikke være frustration over, om de nu også tror alt det, de bekender, men i bekendelsen mødes kristne i eenstemmighed, glæde og frimodighed (jvf. samme prædiken, s. 19). Prædikenen 2.s. i fasten 1832 fortæller hvorfor: »Barne-troen..., den store Tro i Herrens Mund, det er ingenlunde Troen paa de mange Ting, men paa det ene Nødvendige, det er ikke Troen paa hver Tøddel i vor Hellige Skrift fra første Mose-Bogs det Første til Aabenbaringens det sidste,...«, men derimod »...den faste, urokkelige Forvisning, at Jesus Christus, som Herren til Gud Faders Ære baade vilde og kunde hjælpe,...« (s.5). Troens Ord er uløseligt forbundet med barnets umiddelbare tillid til den mægtigeres gode vilje. For barnet og for den barnlige tro er Troens Ord ved dåben den rene fornøjelse.

Skal man derfor skelne mellem vægten af de ikke-rituelle og de rituelle konkrete Ord, må det være i graden af »høirøstethed« (tydelig tale), i muligheden for barnlig tro (umiddelbar tillid), i Ord-handlingens frugter (Liv og Ånd i hjertet) og i ubetinget tilstedeværelse af Jesu tro (i dåben og nadveren handler Jesus ubetinget, i forkyndelsen betinget af menneskelig tro). Kun ved at være opmærksom på ligheden mellem ikke-rituelle og rituelle Ord bliver man for alvor opmærksom på forskellen.

4. Det konkrete Ord er Liv og Ånd

Vi vil i det følgende betragte enkelte eksempler fra Grundtvigs salmer, hvor det foregående føres videre og uddybes.

At hævde, at alt, hvad der står i Bibelen, er lige vigtigt, er at se bort fra den kendsgerning, at de Ord af Jesus, som han selv forbinder med sin handling, har en ganske særlig betydning. Det er netop Jesu konkrete Ord, der hos Grundtvig har den kvalitet at være »Liv og Ånd«. Det gælder ikke mindst imperativerne, der jo pr. definition har handlingskarakter.

Gud skabte med et »Bliv!« - og handling fulgte i form af skabte ting (jvf. 1.Mos. 1,3ff.). Gud skaber endnu. Grundtvig siger, at den første dag på jorden er tilstede hver søndag, når Guds »Bliv Lys!« lyder i kirken:

Søndag er vor Herres Dag,
 Ei, som Daarer mene,
 Fordi Salighedens Sag
 Er den Dags alene,
 Men for eet Vidunder stort
 Er af To i Søndags gjort:
 Bragt for Lyset Guddoms-Livet,
 Sprængt af Ordet, Guddoms-Blivet,
 Mørkets Mur og Dødens Port!

I 136,1

På søndagen mødes de to afgørende begivenheder i verdenshistorien: skabelsen og opstandelsen. De er eet, når der påny skabes Liv på baggrund af død og mørke. Denne enhed er en enhed i Ordet - en kristologisk, men også en sakramental enhed: »Hver en Søndag Guddoms-Ordet,/ Skjult i Bad og klart ved Bordet,/ Skænker Fællesskab med Gud!« (v.7).

I Ordet, som det kommer til os personligt i Jesu Ord, sammenføjes skabelse og nyskabelse. Guds »Bliv!« har ikke ændret karakter med hensyn til sin skaberevne. Derimod er den person, som Guds »Bliv!« er identisk med, blevet menneske. »Guds Ord og Billed« skaber med sit Ord, som er »Aand og Liv«, nyt på jorden ved et almægtigt »Bliv!«:

Ordet om hvad intet Øie
 Gjort af Kiød og Blod kan see,
 Ordet om den evig Høie,
 Paa hvis Ord Alting maa skee
 Dette Ord med Aand og Liv
 Gienlyd af Guds Almagts-Bliv
 Det Guds Billed er hernelen,
 Og Hans Glands i Evigheden!

IV 212,4

Som et særligt vigtigt Ord bør Ordet »Fred!« nævnes. Det forekommer jo både i juleevangeliet, i påskeevangeliet og i dåbssammenhæng. Derfor er Ordet »Fred!« på engang rituelt og ikke-rituelt.

En række af de andre imperativer finder vi i salmen »Med den Enbaarnes Herlighed« (GSV, IV, 61 - DDS 125).

Inspirationen er Johannesevangeliet, idet Jesu Ord opfattes som en række »tegn«, hvormed han ved handling giver sig til kende. Således handler vers 3 om brylluppet i Kana og vers 6 om opvækelsen af Lazarus, evangelieskriftets første og sidste »tegn«. Ganske typisk henter Grundtvig imidlertid i vers 4 og 5 synoptisk stof ind i den johannæiske komposition. Derved understreges det, at Jesus handler med Ord. I vers 4 er det Jesu »tie!« til bølgerne og hans »far ud!« til dæmonerne, og i det centrale vers 5 knyttes der til ved beretningen om hovedsmandens søn, Matt. 8,5-13. Afgørende er atter Ordets handlingskarakter:

Det er Hans Kiendetegn paa Jord,
Som ene har al Styrke,
At Alt udspringer paa Hans Ord,
Som Lys sprang ud af Mørke,
Saa Hans: gør det! kom hid! staae der!
Er meer for alle Aanders Hær
End Kongebud for Trælle.

IV 61,5

Den, der taler disse konkrete Ord, har navnet Ordet, som første vers straks gør det klart ved tilknytningen til Johs. 1,1. Når det derfor til slut hedder: ».../ Derfor vi leve tør og døe/ Paa Ordet, som det lyder,/ ...«, da gælder dette, dels fordi Jesu Ord virker på jorden som konkrete Ord, dels fordi han selv som Ordet står bag den magt, der udtrykkes deri.

At Jesu Ord er almægtigt, betyder imidlertid ikke, at mennesket viljeløst er underkastet Ordets magt. Hvor der siges nej! til Ordet, hvor hjertet ikke er modtageligt, der er troen ikke, og der bliver Ordet uden frugt. Men deri er Ordet uskyldigt:

Hvor Hjertet er som Alfarvei,
Saa steenhardt og saa lige gyldigt,
Der *Troen* sig indfinder ei,
Men Ordet er deri uskyldigt.

I 146,7 - DDS 134,7

Sådan vil det altid være, hvor det kristne evangelium forkyndes. Ordets virkning har vi ikke magt over. Men eet sted handler Ordet

ganske bestemt. I dåben. For her afhænger alt ikke af vores tro på Jesus, men af Jesu tro på barnet, på os. Hans tro er baggrunden for, kilden til vores tro.

Din Søn med Naadens Ord mig kaldte,
Og han har lovet i min Daab
Mig Lodd og Deel med de Udvalgte,
I *Jesu* Tro, det er mit Haab!

IV 91,3

Her rummer udtrykket »*Jesu* Tro« en subjektiv genitiv: den tro, som Jesus skænker i dåben. Troen er ved dåben på forhånd - i kraft af Troens Ord. I dåben er Jesus og hans tro tilstede. Havde Jesus ikke sagt ja! til barnet, til mennesket, da var gudmoderen inkompetent til at sige ja! på barnets vegne. Troens Ord er nok menighedens bekendelse, men dog især et af Helligåndens væsentligste virkemidler på jorden. Jesus er til stede ved dåben i et Ord.

På tilsvarende måde er nadveren i Grundtvigs teologi præget af realpræsens, ikke i elementerne, men i Ordet, som virker. Ordet er ganske vist ifølge Grundtvig »legemligt«, men det betyder: hørligt dvs. konkret og virkeligt. Ordet er den person, som selv er »det livsens brød« (Johs. 6,48). Netop det gør, at nadverordet er til at stole på. Det siger jo ikke andet, end at Jesus virkelig er tilstede i nadveren som det konkrete Ord. At diskutere nadveren tjener kun til at gøre det, der er simpelt, indviklet. Nadverordet er det konkrete Ord, hvori Jesus overvinder døden hver søndag:

Lærlinger vi om *Ordets Liv*
Trættes igien med hinanden,
Herre! opløs den mørke Kiv
Brat med dit Lys i Forstanden!
Lue saa ved dit Nadver-Bord
Levende lydt dit Guddoms-Ord,
At alle Hjerterne brænde!

IV 331,3

Når Grundtvig lægger så stor vægt på dåbs- og nadverordene, er det for at markere Ordets, Kristi, magtfulde handling. Intetsteds handler Ordet så direkte med mennesket og for menneskets skyld,

intetsteds lyder Ordet så konkret rettet til et enkelt menneske som i dåben og til menigheden som i nadveren, intetsteds overvindes døden så afgørende og definitivt som netop i dåben og nadveren. Dette er baggrunden for Grundtvigs berømte salme:

Kun ved Badet og ved Bordet
Hører vi *Guds Ord til os*,

...

V, 232,1

Den har et mindre kendt vers 2, som er vigtigt:

Jesus Christus, Himlens Taler,
Selv det evige Guds-Ord,
I sit Munds-Ord *til os* daler
Ved sit Bad og ved sit Bord;

...

V, 232,2

Salmen, der er fra 1863, lægger således vægt på, at Ordet *til os*, dvs. Ordet talt af Jesu helt personligt til den enkelte og til hver enkelt som medlem af menighedens fællesskab, dette Ord er dåbs- og nadverordet, men også en person.

Man kan mene, at Grundtvig ved sit »kun« forenkler sin egen tankegang og i sin lyst til at tale stærkt »glemmer«, at også andre konkrete Ord er »Ord til os« og at Jesus er nærværende i andre Ord end i de rituelle. Man kan på denne måde lade Grundtvig fra 30'erne korrekse Grundtvig fra 60'erne. Bedre er det nu nok at spørge: hvad er grunden til denne forenkling? Her er svaret ganske klart: Ordet lyder med særlig kraft ved dåben og nadveren - også i 30'erne. Ved sakramenterne lyder »det *store Ord*«, som gør dåb og og nadver til mere end »Fjas af Abekatte« (I 74,6 - fra 1837), her findes Ordets »Kierne« (III, 193,2 - fra 1837-40).

Kraftmotivet er altså allerede tidligt baggrunden for Grundtvigs »kun«:

Og lad ved Herrens Bad og Bord
Os af Erfaring lære,
At der kun er i Kraft hans Ord,

Saa Aanden det kan bære,
 Saa der, hvor Øiet Smaat kun seer
 Vil Herren Alt os give,
 Der taler Herren, saa det skeer
 Til Gud med os vi blive!

III 194,3 - fra 1837-40

Udtrykkene »til os« og »i kraft« er to sider af samme sag. »Kun« er derfor ikke et indskrænkende »kun«, men et pointerende »kun«: alene der skal du søge og finde, når du forvirres af skriftteologiens mange Ord.

Vil du vide, hvor Jesus er, vil du høre hans Ord, der »taler, saa det skeer«, da må du lytte ved dåben og nadveren. Hvorfor skulle Grundtvig pege på andre steder, når vi har det så mægtigt der? Hvorfor pege på alle de steder, hvor Helligånden faktisk også er virksom, når den *er* det *med styrke* i dåbs- og nadverordene.

Ved Aands-Badet og Guds-Bordet
 Høres skal Vorherres Røst,
 Som Guds-Aanden af Guds-Ordet
 Avlet i Gud-Faders Bryst,
 Med al Glæden og alt Gavnet,
 Som er svøbt i Jesus-Navnet
 Til hvert Hjerte, som vil troe,
 At Guds Aand hos Kiød kan boe
 Med Guds Søn i Ordet!

V 193,8

Mennesket, som det er, skabt i Guds billede, har en umiddelbar længsel efter at finde Gud (se iøvrigt her s. 76). Nogen farer af den grund op til himlen, andre ned i Dødsriget (Rom.10,6ff.), for hvad må man ikke foretage sig i en så vigtig sag!

Ifølge Grundtvig har Gud gjort det hele enkelt. Han har gjort dåben og nadveren til »...Mødestedet trindt paa Jord« (V 347,3). Den, der kaster vrag på dette enkle, på Ordet ved dåb og nadver, spotter mod Guds godhed:

Takker Herren! thi han er god,
 Altid os nær som *Guds-Ordet*,

Paa al Vaande han raader Bod
 Hos os ved *Badet og Bordet*
 Han gjør os rene som Snee saa hvid,
 Han Liv os skiænker til evig Tid
 Dermed er Sorgen slukket!

IV 303,7

Guds godhed består i denne sammenhæng af tre ting: at Jesus er hos os ligeså nær og virkelig, som det Ord, vi hører, -at dette Ord taler helt personligt til os, det er et konkret Ord, et »*Ord til os*«, - og at dette Ord, Kristus selv i sit Ord til os, skaber, hvad det nævner. Denne Guds godhed finder vi mest enkelt i dåbs- og nadverordene:

Søg Herren, hvor han er at finde,
 Og kald paa ham, hvor han er nær!
 Han i sit »*Ord til os*« er inde,
 For alle og for hver især;
 Ved Funten og ved Nadver-Bordet
 Tiltales vi af Guddoms-Ordet,
 Som gjør alt hvad det lyder paa.

IV 234,1

Afslutning

I Ordet ved dåb og nadver finder Grundtvig noget levende og fast, som for ham er mere værd end den døde bog, Bibelen. Ordene ved dåb og nadver »konkurrerer« ikke med Bibelens Ord, tværtimod lukker bevidstheden om et fast ståsted op for en meget udstrakt Bibelbrug. Grundtvigs hovedmodstander er da heller ikke pietismen, men alt det, han betegner ved »Munds-Vejr«, det, der ikke er »Liv og Ånd«. Der, hvor menigheden er forsamlet til gudstjeneste, sker der virkelig noget. Mennesker møder Gud selv. De drages ind i Guds evighed. De møder Guds Ord med »Liv og Ånd« og svarer med mund og hjerte ved bøn, lovsang og bekendelse. Den lovsang, der begynder i menigheden, får aldrig ende, den fuldkommengøres i Guds Rige.

Grundtvigs teologi kan ikke blot overføres på vores tid. Men der

ligger i dens opgør såvel mod en gold rationalisme og materialisme som mod en verdensfor nægtende hinsidighedsteologi et grundlag at arbejde videre på. Vi kunne f.eks. også lære at tale bedre om Ord og handling, så vi ikke sætter Ord og handling op overfor hinanden, når vi taler om det kristne evangelium. Gud handler med Ord. Handlingens tid er kommet! Ikke handlingsteologiens tid (den vil forsvinde), men tiden for Guds Ords handlinger med mennesker (den har altid været, den er nu og vil altid forblive at være). Endnu er Guds Ord »Liv og Ånd« - hvis det da er muligt at lade det komme til udtryk og at høre det. Det er det imidlertid, for vi har dåben og nadveren - og vi har stadig Jesu Ord, selvom vi gør mange forsøg på at skjule dem med vore mange intetsigende Ord. Grundtvigs teologi er Ordteologi med stort, ikke ordteologi med lille!

Noter

1. *Grundtvigs møde med Irenæus*, s. 55 ff. (Grundtvig-Studier 1953).
2. »*De Levendes Land*« og *prædikenerne sommeren 1824*. Prædiken og Salme hos Grundtvig (Dansk Kirkesangs Årsskrift 1972, s. 122 ff.).